

DEKADENCA SLOVENSKE POKRAJINE

Polonca Štefanac

THE DECADENCE OF
SLOVENE LANDSCAPE

POVZETEK

Krajina je dobila v minulih desetletjih vrsto tujih potez. Zdaj si prizadevamo prepričati javnost in ustrezne dejavnike, da značilna ali kulturna krajina ni le dvodimenzionalni pojem, temveč prostor, v katerem živimo in ga oblikujemo zase in ga moramo vsaj delno ohranjenega zapustiti prihodnjim rodovom.

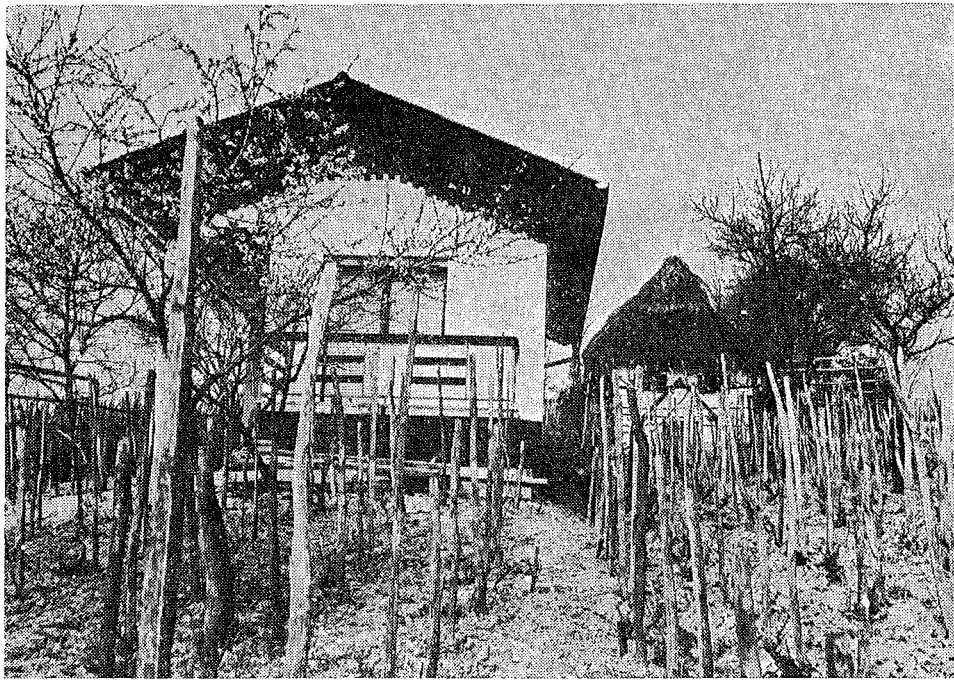
A number of foreign features became obvious in our landscape during the past decades. We are now striving to convince the public as well as the corresponding factorst that a typical or cultured landscape hardly represents merely a two-dimensional notion, but a space we live in and try to shape for ourselves, and are also obliged to bequeath it, at least partially preserved, to future generations.

Krajina, ki je naša dediščina prav tako kot kulturne in naravne vrednote, je plod bolj ali manj nasilnega ali bolj ali manj prilagojenega poseganja človeka v naravo. V različnih obdobjih svojega obstoja in v različnih pokrajinah se je človek vedel različno do narave: od povsem pasivnega vključevanja v naravno krajino do velikih regionalnih, lahko rečemo celo katastrofalnih posegov. Naj spomnim samo na nekatere: npr. izsekavanja gozda celotnih pokrajin v preteklosti, pa tudi danes (npr. Kras, ekvatorialne dežele), preoravanje stepskih površin v ZDA in SZ in s tem prepuščanje zemljišča eroziji, poplavljanje dolin zaradi hidrocentral pa zidave brezkončnih velemest, industrijskih in rudniških kompleksov, zastrupljanja površin s pesticidi, herbicidi, insekticidi itd.

Tudi Sloveniji ni bilo prizaneseno, čeprav je majhna in krajinsko izredno pestra dežela, saj leži na obrobju velikih evropskih pokrajinskih enot in obenem v njihovem stičišču. V njej se srečujejo evropske kulture, ki so ji vtisnile svoj pečat, dasi včasih tudi pečat obrobnosti.

Slovenci smo maloštevilen narod, ki se je dolgo oblikoval v zrelo, samostojno in sebe zavedajočo se skupnost. Vedno je živel skromno, vendar pa je urejal svoje okolje z mnogo smisla za lepoto in funkcionalnost in tako je tudi gradil.

Bivališča našega prednika — kmeta — so bila največkrat solidno izdelana, bila so odsev njegovih potreb, materialne sposobnosti, spretnosti in gradiva, ki ga je imel na voljo, ter dobrega poznavanja okolja. Kmečka hiša in gospodarska poslopja so se s svojim podolžnim tlorisom vpeli v pobočja ali na stik njiv in travnika, ob rob gozda, na sleme, na rob terase nad reko, v vznožje hriba. Smiselno, funkcionalno, krajinskim danostim primerno in zemljiško zelo varčno. Tako, kot je pokrajina vsa v malem merilu, je bila tudi vloga našega člo-

Sl. 40 Strehovske gorice (ob. Lendava): novo izpodriva staro (foto P. Stefanac)
Fig. 40 Strehovske gorice (the Commune of Lendava): the old is supplanted by the new — photo P. Stefanac

veka v njej majhna, sorazmerna. Naš človek je živel v tesnem stiku z naravo, ob njej se je dolga stoletja učil in vztrajal na svoji zemlji, na katero je bil tudi čustveno navezan.

Slovenija je bila zaradi različnih kulturnih vplivov in pester krajinske oblikovitosti različno naseljena, različno zemljiško razdeljena in z različnimi oblikami kmetijske dejavnosti. Kmečki domovi so se združevali v različno oblikovane vasi, zaselke, samotne kmetije. Vsi domovi v vasi so si bili podobni, pa vendar tako različni: vsak s svojim značajem, s svojim drevjem, s svojimi gospodarskimi poslopji, z odnosom do skupnih površin ter do edine in glavne dominantne — cerkve. Vse je bilo v merilu, v harmoničnem razmerju do krajine z ritmično strukturo, ki je vaščanu vlivala zaupanje in zagotavljala varnost, tuja pa sprejemala s prijetno domačnostjo.

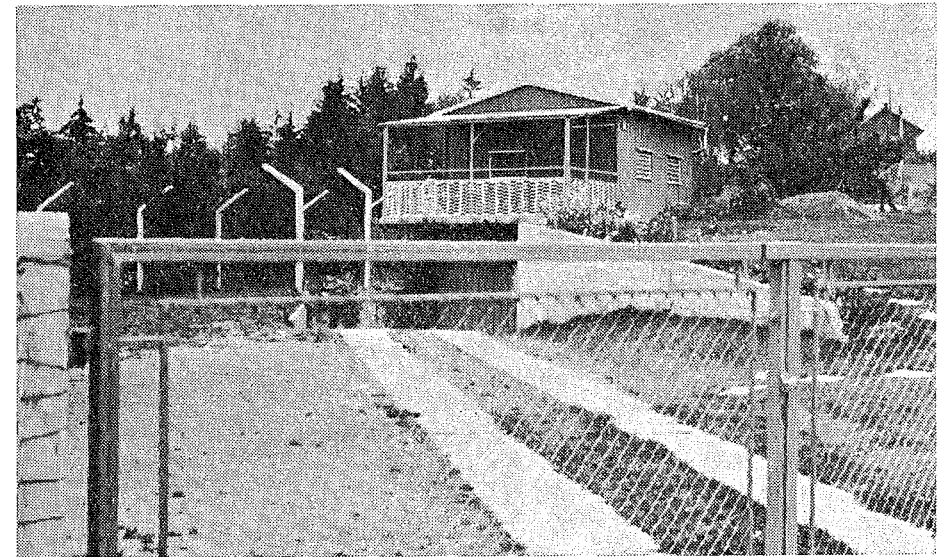
Med drugo svetovno vojno je bila slovenska vas kljub vse močnejšemu prodiranju urbanizacije še dokaj skladna; oblikovana je bila nekako hierarhično: blizu cerkve starejše, mogočnejše, premožnejše hiše, proti robu povprečni kmečki domovi in prav na robu skromnejše bajte in kočje. Cerkevne zaselke je pa sploh sestavljalo le jedro: cerkev, župnišče, mežnarija, šola, gostilna. Talna zasnova naselja je vedno ustrezala več stoletij stari zemljiški razdelitvi: npr. po slemenih Slovenskih goric razložena naselja in dolge vasi, na Dravskem polju obcestne vasi, v Pomurju tudi središčne, na Gorenjskem gručaste in obcestne in na Primorskem stisnjene, gručaste po vzpetinah, v Pohorskem Podrav-

ju in Savinjskih Alpah samotne kmetije. In še bi lahko naštevali. Povsod pa veliko hišnih dreves, zlasti lipa, tisa, jesen, kostanj, bodika, skorž, oreh, hrast, smreka, murva, in dosti sadovnjakov, pa popenjalke in brajde. Redkokje ograje, le plotovi v živinorejskih pokrajinah za omejevanje pašnikov in ponekod okrog vrtičkov ali zelnikov. Občutne so bile premoženjske razlike, saj se je marsikje ohranilo še iz avstroogrskih časov kljub raznim agrarnim reformam podedovano lastništvo zemljišča ali pa iz raznih konjunkturnih vzrokov pridobljeno lastništvo. Temu primerni so bili objekti: od enonadstropnih zidanih hiš do lesenih koč povsem na robu naseljenega sveta ali pa nabijanec — viničarij — v vinskih gorica; posebno značilne so bile samotne kmetije, ki so kot izrazite samooskrbne gospodarske enote obsegale vse nujno potrebne objekte.

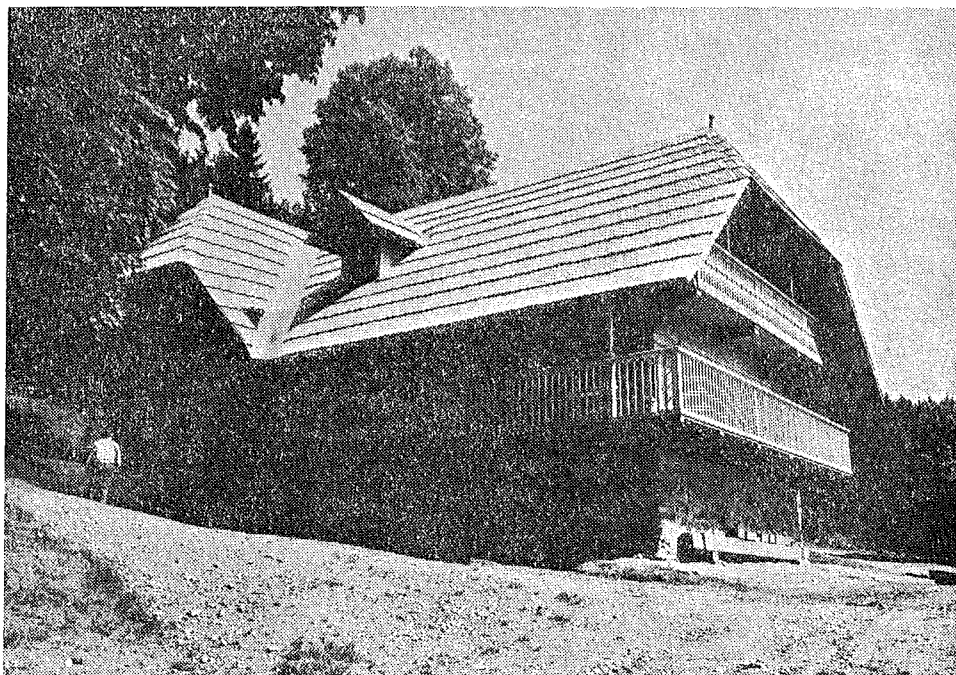
Neugodne socialne razmere so že med obema vojnama, pa tudi že prej, marsikaterega kmeta uničile in ga pognale v dolino — na fužine, v rudnik, v predelavo ali sečnjo lesa itd. Opuščeno kmetijsko površino je, če je ni kdo kupil in obdeloval dalje, pričel zaraščati gozd, objekti pa so nevzdrževani kaj hitro propadli.

Vojna je bistveno spremenila sliko slovenskega podeželja: požgane so bile cele vasi, samotne kmetije, zaselki, posamezne hiše, prebivalci odseljeni ali pobiti, zemljišče opuščeno, inventar uničen.

Povojna obnova, ki je pač napravila, kar je bilo brez gradiva in delovne opreme sploh mogoče, je dala našemu podeželju že prve izrazitejše tuje poteze: zaradi pomanjkanja opeke — betonski strešniki in kasneje salonit, namesto solidne gradnje — začasna, zasilna, lociranje objektov pa, kot je nanese. Popolnoma razumljiva improvizacija z izrazitim poudarkom na začasnosti. Žal pa sta se ta začasnost in nesolidnost v marsičem ohranili do danes in se le nekoliko spremenjeni kažeta v sodobnem gradbeništvu.

Sl. 41 Srednje (ob. Maribor): počitniška hišica, garaža ali ljubitejsko obdelovanje?
Fig. 41 Srednje (the Commune of Maribor): a week-end house, a garage, or amateur cultivation?

Sl. 42 Strojna (ob. Ravne na Koroškem); hiša p. d. Janež: etnografski spomenik
Fig. 42. Strojna (the Commune of Ravne in Koroško): the Janež house: an ethnographic monument

Nacionalizacija zemljišča in agrarna reforma sta sicer prerazporedili zemljiško posest in odpravili stoletja staro socialno krivico, vendar je bilo ob tem prizadetih mnogo kmetov: v zemljiškem maksimumu je bilo premalo obdelovalne zemlje za preživljanje družine. Nekdanji kočar je sicer dobil lep kos zemlje, vendar zopet premalo, da bi živel le od nje, da bi pognal korenine v zemljo. Večja razlaščenost posestev so prevzele družbene organizacije.

Povojne socialne razmere in večdesetletno podcenjevanje in zaviranje individualne obdelave zemlje ter forsirana deagrarizacija podeželja ob močno razvijajoči se industriji so slovensko pokrajino nepopravljivo spremenili. Slovenski kmet je zaradi nenehnih agrarnih sprememb, nestimulativnih usmeritev tržnega gospodarstva in vse večje malodušnosti izgubljal v stoletjih pridobljeni odnos do zemlje in objektov, to pa se je vse bolj kazalo tudi v zanemarjanju in nevdrževanju kmetij. Številne kmetije ostajajo brez naslednikov, vedno več je traktorskih nesreč, ki se končajo s smrtjo mladega, perspektivnega gospodarja. Zemljišče gre v prodajo, največkrat meščanu, prav tako, kot gredo v obliki majhnih parcel naprodaj ali v zakup tudi tiste kmetijske površine, ki so v družbeni lasti, pa zaradi tehnologije, ki zahteva velike enotne obdelovalne površine, niso več rentabilne.

Tako večina gradi novo, opušča ali zanemarja staro ali pa staro slabo predela. Sprva so gradili še po ukoreninjenem stavbnem izročilu, kasneje in še danes pa po uniformiranih projektih, ki imajo vrsto skupnih potez: niso lični,

ne sodijo nikamor v Slovenijo, niso funkcionalni, pa tudi ceneni ne, saj so hiše navadno prevelike. Projekti, gradivo in lepšanje objektov ter urejanje okolja pa so sploh problemi, ki bi jih bilo treba posebej obravnavati.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da se nikjer po svetu toliko ne gradi tudi tako anarhično in slabo ne, čeprav so spremembe marsikje podobne in tudi vzroki zanje. Z vsemi dosedanjimi spremembami v krajini, ki so na eni strani posledica preforsiranega moderniziranja, na drugi pa apatičnosti zaradi občutka zapostavljenosti in odmaknjenosti in s tem zanemarjanje in opuščanje oziroma zazidavanje jas, je slovenska družba napravila sebi in zanamcem nepopravljivo škodo: stavbno dediščino je prepustila propadu, pokrajino pa zabetonirala ali pa spremenila z drugimi posegi, ponekod do nespoznavnosti. S tem je povsem pretrgala vezi z izročilom, najbrž ne po naključju, ampak z željo poudariti sodobno in »sodobno«. Zaradi tega in tudi zaradi zatrtjevanja gradbenikov, da je adaptacija dražja od nove gradnje, propada naša stavbna dediščina v pokrajini, ki ni katerakoli, temveč naša. Ta proces je hiter in grob, tako da bomo v nekaj letih imeli le še nekaj vzorčnih vršičkov, pa še to le tedaj, če bomo že danes pričeli skrbeti zanje.

Vzrok tega je naposled tudi zmotna miselnost in morda še nepoučenost ljudi v občinskih in drugih javnih organih, pa tudi drugih posameznikov, ki prisegajo na nove gradnje in jim ni mar »ostalin preteklosti«, kot z malce žaljivim prizvokom označujejo predvsem stavbno dediščino.

Urbanizem se je kot moderna veda sicer zelo razvil, vendar pa ima ob t. i. »splošnem družbenem interesu« premalo moči, donedavna pa je prostorsko tudi premalo kompleksno planiral.

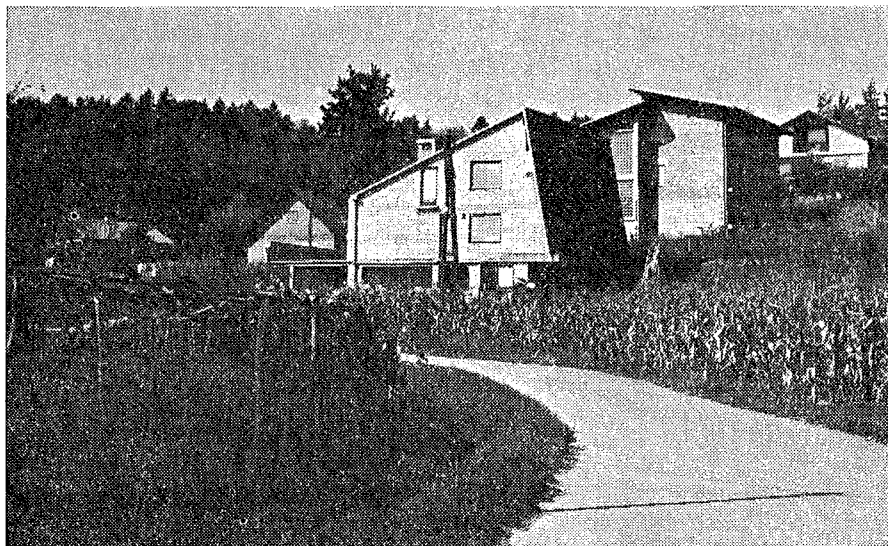
Tako sta se od nezdravih, s tranzitnimi cestami razrezanih mestnih jeder prek predmestne zazidave na najbolj rodovitnih poljih razširila »evrohiša« in »evro-gospodarski objekt« (farma, garaža, uta, gospodarska klet, obrtna delavnica in seveda tovarna itd.) do najbolj skritih koticov še neokrnjene krajine, na površine, ki so dokončno izgubljene za kmetijstvo. Brezoblične in brezdušne gmote betona, salonita, pločevine, stekla, silikonskih oblog in t. i. rustikalnih fasad sredi parcel, ograjenih z betonom in žično mrežo pa brez drevja, le z vrtnarskimi varietetami raznih grmovnic — vse to pa v Sloveniji povsem tuji šahovnični talni zasnovi kot edinemu načinu urejenosti ali pa raztreseno in brez reda v krajini, kakor je pač nanoslo npr. dedovanje parcele. Vas ni več vas in ni mesto. Krajan ni več kmet, pa tudi meščan ni. Zaradi prekratke noči in utrujenosti osem ur slabo dela v tovarni, naslednjih osem slabo na polju. Prav tako si tudi meščan, ki se je pravkar odločil, da bo med drugim tudi kmet, sredi kletkasto ograjene parcele postavi nekje v hladni dolini Kozjaka mediteransko hišo in potem v službi vse dopoldne premišlja, kako bo prideloval jagode pa vino in breskve s plantažnih drevesc.

S pospešeno ali, če hočete, uspešno deagrarizacijo so bili dokončno odpravljene stoletja trajajoči konflikti med mestom in vasjo, pa tudi nasprotja, ki so temeljila v različnih družbenoekonomskih razmerah. Zato pa so nastali novi, še hujši problemi in se je pokazalo še ostrejšo ločevanje na razvitejši občine oziroma regije z izredno nakopičeno proizvodnjo in na nerazvite. Agrarno podeželje je v mislih mnogih gospodarstvenikov in politikov še vedno le rezerva za rastoča mesta, za tisto obliko človekovega bivališča, ki ima kot pojem pri nas še vedno pozitiven predznak.

Vzporedno z uničevanjem naravne dediščine, s katerim načenjamo glavnico, se zmanjšuje rodovitnost kmetijskih zemljišč, kar ima na vesti premalo strokovna oziroma premalo kompleksna kmetijska politika. Le-ta premalo upošteva klimatske in reliefne specifičnosti Slovenije in si zastavlja preveč kratkoročne cilje. Razmisliti bi bilo treba, ali ni to dogajanje, ki smo ga samo v grobem orisali, to napačno usmerjanje interesov, tudi eden izmed vzrokov naše današnje gospodarske situacije.

V zvezi z načrtovanjem izrabe površine v zadnjih letih že nastopa naša služba z izdelavo spomeniškovarstvenih izhodišč, v katerih poleg kulturne in naravne dediščine obravnavamo tudi značilno krajino, prav tako z opisom, vrednotenjem in načinom varovanja ter rabe. Dobro se zavedamo, da gre komaj za prodiranje v zavest današnjega človeka in da se bo veliko besed in pisanja izgubilo, preden bomo dosegli prve uspehe. Novi zakon je namreč s preložitvijo sklepanja o zavarovanju površin ali objektov na občinske skupščine sicer predvidel samoupravno odločanje občanov o splošnih družbenih interesih, v praksi pa to skoraj ni uresničljivo, saj povsod prevladujejo drobni individualni ali t. i. širši gospodarski interesi. Poleg tega pa naša služba zaradi pomanjkanja kadrov še zdaleč ne zmore izdelati vseh podrobnih strokovnih obrazložitev, ki bi prepričale vsakega občana, ki gleda le na trenutne koristi.

Ob izdelavi strokovnih izhodišč poudarjamo, da izraz značilna ali kulturna krajina ne pomeni le veduta, npr. pogled s ceste, zlasti turistične, da torej ni dvodimenzionalni pojem, nekakšna Potemkinova vas, temveč tridimenzionalni pojem, prostor, v katerem živimo in ga oblikujemo zase in ki ga moramo, vsaj delno ohranjenega, zapustiti prihodnjim rodovom. Tako si prizadevamo za oblikovanje in rabo celotne površine, in ne le nekaj krajinskih izrezov v stilu razglednic.

Sl. 43 Radizel (ob. Maribor): pozidavanje polj in problematično oblikovanje (foto P. Stefanec)
Fig. 43 Radizel (the Commune of Maribor): the building of houses upon fields, and the questionable formation — photo P. Stefanec